

ZÁKLADY MARXISTICKO-LENINSKEJ ESTETIKY

Koncom minulého roku vyšla v Moskve v masovom náklade Gospolitizdatu rozsiahla učebnica marxistickej estetiky — jedna z prvých svojho druhu. Je to skutočná udalosť a pritom veľmi príznačná. Charakterizuje stav komunistickej výchovy v SSSR, to, že estetika prestáva byť záležitosťou niekoľkých teoretikov, že nielen praktická, ale aj teoretická estetická výchova sa stáva masovým faktom a naliehavou potrebou.

Na druhej strane kniha verne odráža súčasný stav v marxistickej estetike: niet v nej ešte logického systému v dialektickom zmysle slova, nepredstavuje spracovaný celok, existuje tu rad nevyriešených a pritom základných problémov, o ktorých prebiehajú dosiaľ neukončené diskusie. Skrátka, niet ešte „Kapitálu“ v estetike. Prirodzene, učebnica nemá a nemôže mať za úlohu vypracovať tento ucelený systém, to je otázka dlhodobej vedeckovýskumnej práce. Kolektív autorov si to uvedomuje, vie, že z tohto stavu objektívne vyplývajú aj mnohé nedostatky knihy. Podáva to, čo je v marxistickej estetike už viac-menej prijaté, vyriešené; nesnaží sa riešiť problémy, ostro nastolené v posledných rokoch v rôznych článkoch a monografiách. No bolo by nespravodlivé tvrdiť, že učebnica je len akosi pasívnu reprízou toho, čo tu už bolo. Nie! Je tu aj mnoho cenných a sviežich myšlienok, veľa nových podnetov, hlavne v riešení množstva detailov. Učebnica podáva bohatý a zaujímavý materiál počínajúc prehľadom dejín estetiky, cez stručnú, ale zaujímavú charakteristiku vývoja umenia a bohatú charakteristiku jednotlivých umeleckých druhov a žánrov, po široký rozbor všetkých najdôležitejších problémov našej estetiky. A to všetko s cennou a — zdá sa — vydarenou snahou priblížiť čo najviac najmä pomocou empirického materiálu čitateľovi-neodborníkovi zložité teoretické problémy.

Kniha teda plní svoje poslanie; môže veľa pomôcť tak záujemcom „laikom“ ako aj odborníkom. Zdá sa však, že by ho bola mohla splniť oveľa lepšie, keby sa bol prekonal rad nedostatkov subjektívneho, hlavne metodologického charakteru. Nejde tu síce o podrobnú kritickú recenziu, no ťažko sa dá aj pri informatívnom rozbere zaobísť bez niektorých kritických poznámok.

Autori pod vedením Berestneva a Nedošivina, ktorí prácu zredigovali, rozdelili knihu na 4 časti. V prvej sa hovorí o predmete estetiky a podáva sa prehľad rozvoja estetických teórií od najstarších čias až po vznik a prvé kroky marxistickej estetiky. Druhá časť sa začína výkladom estetických vzťahov človeka ku skutočnosti, ďalej sa zaoberá spoločenskou podstatou a funkciou umenia, zákonitosťami historického vývoja umenia, otázkou ľudovosti, triedneho a nacionálneho charakteru umenia a končí sa staťou o *Umelcovi*. Tretia časť rozoberá umelecký obraz, problém obsahu a formy, estetické kategórie a zvláštnosti jednotlivých druhov umenia. Posledná časť je venovaná problémom umeleckej metódy, realizmu a socialistického realizmu.

Podľa zámeru autorov mala druhá časť zrejme rozobrať umenie ako formu spoločenského vedomia a tretia — gnozeologické problémy umenia. V rozboře sa však nedodržia tieto aspekty a preto sa mnohé otázky v jednotlivých kapitolách zbytočne opakujú a prekrývajú bez obohatenia o rozvinutia myšlienky. Aj postupnosť zaradenia kapitol, najmä vo vnútri druhej a tretej časti nie je — zdá sa — najvhodnejšia. Ich iné, logicky

viac odôvodnené zaradenie a väčšia starostlivosť o vzájomné „vyplyvanie“, o súvislosť kapitol by boli pomohli pri „vzostupe“ myšlienok a boli by pohli estetiku o krok napred aj napriek tomu, že učebná pomôcka nemá za úlohu vytvoriť vedecký systém, priblížiť sa k nemu je však len na osoh!

Je iste správne, keď sa v učebnici vlastný rozbor začína od najjednoduchšieho, najvšeobecnejšieho, základného vzťahu, od elementárneho estetického vzťahu človeka ku skutočnosti. Ale hneď potom by sa žiadal rozbor zložitejších estetických vzťahov, estetických kategórií a ideálu a ich vzťahu k umeniu. Veď je to podstatné v umeleckej špeci-
fičnosti, bez toho sa v teoretickom skúmaní umenia nedá nič pochopiť. Kategórie sa však dostali až na koniec druhej časti a ideál sa spomína len tak mimochodom v rôznych kapitolách. Preto aj všetky vyhlásenia v predchádzajúcom texte napr. o tom, že umenie je hodnotením skutočnosti z hľadiska estetického ideálu, všetky myšlienky o triednosti, ktorá sa mimochodom realizuje len cez toto estetické hodnotenie, visia doslova vo vzduchu.

Aj rozbor gnozeologických problémov umenia ako všeobecnejších, abstraktnejších by mal zrejme predchádzať syntetickej, konkretizujúcej spoločenskej charakteristike umenia. Veď až po analýze umeleckej predstavy, typizácie, obsahu a formy atď. sa dá hlbšie pochopiť napr. kapitola *Umelec* (umelecký talent), alebo celý mechanizmus pôsobenia svetonázoru, triedneho stanoviska a pod. v umení.

Pri svojej terajšej štruktúre sa kniha rozpadáva akosi na jednotlivé časti a nie zvlášť zainteresovaný čitateľ môže mať občas dojem, že v nej niet „nič nového pod slnkom“ a môže tak stratiť záujem. A to je tejto inak bohatej a významnej knihe iste na škodu.

Keďže ide o učebnú pomôcku, je iste zaujímavé a dôležité povšimnúť si ešte stanovisko, aké zaujíma k významným diskutabilným a prerokúvaným otázkam marxistickej estetiky. Ide najmä o otázku predmetu umenia a podstaty krásna a o otázku metódy a realizmu. Je známe, že pri riešení prvej otázky sa v sovietskej estetike vykryštalizovali zhruba 2 názory: názor dokazujúci spoločenský pôvod krásna, tzv. „teória estetických hodnôt“ (ktorú mimochodom veľmi ostro nedávno skritizoval Elsberg¹, autor jednej z kapitol učebnice) a druhý názor, ktorý hovorí o objektívnej materiálnej, nie však spoločenskej podstate krásna. Od odpovede na túto otázku závisí vlastne riešenie všetkých ďalších problémov. Ako ju rieši učebnica? Zásadné slovo by tu mala povedať kapitola *Estetické vzťahy ku skutočnosti* (autor Nedošivín). Autor v nej podnetne vykladá mnohé charakteristické vlastnosti a stránky týchto vzťahov. Priamu formuláciu stanoviska k problému ich podstaty tu však nenájdeme a autor sa vyhýba aj ostrejšej polemike. Z kontextu (najmä na str. 180—189) vyplýva asi takýto názor: predmetom estetického osvojenia je objektívna skutočnosť ako taká, bez vzťahu k človeku, ale — na rozdiel od vedy — v bohatstve jej prejavov, a to hlavne tých, ktoré „ukazujú“ na podstatu veci. K takémuto estetickému osvojeniu dochádza pri priamom kontakte človeka so skutočnosťou a výsledkom tohto osvojenia je estetický vzťah (radosť, určité myšlienky, city). Táto schopnosť reagovať estetickými citmi vznikla v práci, kde sa človek naučil „vidieť vo veciach seba“. Niektoré myšlienky ako keby boli zamerané proti formuláciám Vanslova (?)² (str. 188—189), predstaviteľa „teórie estetických hodnôt“. Názor autora však nie je veľmi presvedčivý ani veľmi vyargumentovaný (často sa niečo dokazuje napr. len citátmi, a to najmä z Černyševského). Niektoré argumenty vyvolávajú pochybnosť a zdá sa, že už boli prekonané. Vzťahuje sa to napr. na tvrdenie, že v umení ide o poznanie tej istej podstaty ako vo vede, len v inej forme (str. 180, 184 a i.). Toto

¹ J. E. Elsberg, *Scholastičeskije koncepcii*, Voprosy filosofii 1961.

² V. V. Vanslov, *Problém krásna*.

tvrdenie pôsobí tým divnejšie, že nasleduje po citovaní Goetheho aforizmu o šedivej teórii a zelenom strome života, a po dokazovaní, že umenie práve odráža podstatu v tejto životnej bohatosti. Tak autor — iste nechtiac — vyvoláva dojem, že umenie je hodnotnejším poznaním ako veda.

Ďalšie kapitoly viac-menej obchádzajú tento problém a tým v nich ostávajú „biele miesta“. Napr. v kapitole o umeleckom obraze (autor Razumnyj) sa hovorí, že hlavným kritériom umeleckosti obrazu je umelecká obsažnosť, ale — čo tvorí jej špecifiku? Alebo vo viacerých kapitolách (jednotlivých autorov) sa píše, že predmetom umenia je všetko vo svete, čo je dôležité pre človeka z hľadiska jeho spoločenských záujmov. No nie je to príliš široká interpretácia predmetu? A konečne kapitola o krásne (autort Lebedev za spolupráce Boreva): spočiatku dokazuje, že krásnom rozumieme nie fyzikálnu vlastnosť, ani zvláštne „estetické vlastnosti“, ale „určitý vzťah medzi reálnymi vlastnosťami vecí“ (str. 430). Uvádza ďalej, že treba odlišovať objektívnu krásu a subjektívne predstavy o nej, ktoré sa menia. Táto objektívna krása — aspoň v prírode — vystupuje (v kontexte) ako čosi večné, nemeniteľné, absolútne. Autor si uvedomuje úskalía takéhoto názoru, snaží sa ich prekonať rozličnými vysvetľivkami — avšak s malým úspechom, až nakoniec bez jasného logického prechodu hovorí, že „krása je spoločenská vlastnosť javov hmotného sveta“ a „práca je prameňom estetických hodnôt na zemi“ (str. 434—435).

Zdá sa teda, že o stanovisku učebnice v tejto otázke ťažko hovoriť.

Podobne je to aj s druhým diskutovaným problémom — s problémom umeleckej metódy a realizmu. Autor kapitoly o realizme (Karaganov) aj priamo vyhlasuje, že je ešte priskoro uzavierať diskusiu, že zatiaľ sa dá s určitosťou tvrdiť len to, že vulgarizátorská schéma „realizmus — antirealizmus“ ako zákonitosť vývoja umenia padla. Autor správne pristupuje k problému realizmu na základe riešenia otázky o metóde vôbec. Lenže — aj táto otázka ostáva otvorená. Autor sa snaží vyvodit charakteristiku metódy z konkrétnych historických podmienok doby, čo je, prirodzene, správne, ale zrejme to nestačí. Treba samozrejme vychádzať aj z gnozeologickej špecifičnosti umenia, z teórie typizácie, z jasného nastolenia a vyriešenia otázky o špecifike umeleckej pravdy, a nepôjde to asi ani bez uspokojivého a viac-menej jednoznačného vyriešenia otázky o predmete umenia. A to sa ešte nepodarilo.

Neujasnenosťou problému metódy trpí aj kapitola o zákonitostiach vývoja umenia (autorka Dmitrijevová), ktorá je inak veľmi zaujímavá a svieža (najmä prvá časť, venovaná vzniku umenia). Celá kapitola vyznieva akosi tak (hoci sa to, samozrejme, netvrdí), že každý umelecký smer odráža svoje spoločenské podmienky a je teda svojím spôsobom dobrý. Autorka sa snaží tento dojem anulovať v záverečnej pasáži vyhlásením, že zákonitosťou vývoja umenia je boj nového s „prežitkovými javmi, ktoré prestali byť realistickými“ (str. 305).

Nevyjasnenosť otázky o realizme — antirealizme ovplyvnila azda aj kapitolu o vývoji estetických názorov. Je to hľadac prvý uverejnený súborný, hoci aj stručný rozbor dejín estetiky z marxistického hľadiska v sovietskej estetickej literatúre. Rozbor skutočne poukazuje na to najcenejšie v celom predmarxistickom estetickom myslení, na to, čo vytvorilo či už v kladnej či zápornej forme „materiálovú bázu“, z ktorej vyrástla marxistická estetika. Ale pri hodnotení názorov nie je (okrem rukolapných prípadov) vždy jasné spojenie medzi materialistickým či idealistickým stanoviskom toho-ktorého teoretika a jeho realistickými, resp. nerealistickými požiadavkami voči umeniu. Nevyjasňujú sa dôsledne a jasne súvislosti medzi filozofickou a triednou charakteristikou teoretikov a umeleckými smermi či slohmi doby.

Nemožno rozobrať všetky klady a zápory vyššie 600 stránkovej knihy na niekoľkých

stranách. Informatívny charakter týchto poznámok nás nútil obmedziť sa na niektoré hlavné momenty. Kritické poznámky neboli zamerané na bagatelizovanie významu knihy. Naopak, išlo o to, ukázať, že táto kniha aj so svojimi nedostatkami sa môže stať ďalším podnetom pre intenzívnejšiu tvorivú prácu v oblasti estetiky, jasne ukazuje naliehavú spoločenskú potrebu tejto práce a aj naše medzery. Je akosi sumarizáciou dosiahnutého stavu, odrazovým mostíkom, ktorý dáva možnosť urobiť ďalší „skok“ pri dosahovaní nových, hlbších právd.

D. Kuklinková

O POTREBE METODOLÓGIE

(Na okraj knihy Mikuláša Bakoša)¹

Knihá Mikuláša Bakoša zhrňa niekoľko štúdií a článkov, ktoré autor napísal od roku 1955 a poväčšine aj uverejnil. Pravda, nejde tu o zborník, ani o výber, ale o súbor, ktorý tvorí vnútorne konzistentný a logicky utriedený celok. Autor rozdelil jednotlivé príspevky do piatich oddielov, ktoré sa dotýkajú základných teoretických problémov umenovedy a najmä literárnej vedy. Prvý oddiel, nadpísaný *K výskumu spoločenskej funkcie umenia*, sústreďuje sa na otázku nadstavby, a to tak vo všeobecnosti, ako aj so zreteľom na materiál svetovej a slovenskej literatúry (patria sem štúdie *Otázky nadstavby a dejiny literatúry*, *Nadstavba a klasické dedičstvo*, *K problému dvoch prúdov a hodnoteniu tradícií v literatúre*, *Svetonáhľad a umelecká tvorba v poprevratovej slovenskej literatúre*). Druhý oddiel, *Z objektívnych zákonitostí literárneho vývinu*, zapodieva sa problémami periodizácie literárnych dejín. Tretí oddiel pod názvom *Za vedeckú objektivitu v dejinách literatúry* obsahuje state *O pravde dnešnej a pravde historickej*, *K metóde historického hodnotenia literárnych faktov* a *O vzťahoch literárnej kritiky a histórie*. V štvrtom oddiele, ktorý sa volá *K otázkam súčasnej literárnej kritiky*, nastoluje sa problém objektívnych hodnotiacich kritérií a problém formy v dnešnom umení. V poslednom, piatom oddiele pod názvom *Otázky kritického vydávania literárnych diel* autor rieši niektoré problémy okolo súčasnej slovenskej textológie a edičnej praxe v tejto oblasti.

Bakošova kniha, ako ukazujú nadpisy jednotlivých statí, má široký tematický záber v rámci okruhu literárnovedných problémov, preto ťažisko jej posudzovania spadá do kompetencie teórie a dejín literatúry. Jednako, kniha má aj širší dosah, lebo jej autor pri všetkých preberaných otázkach nastoluje návratný problém metodologický — problém marxistického zvedčenia literárnoteoretického a literárnohistorického štúdia. V zdôrazňovaní významu vedeckej metodológie vidím spoločného menovateľa a základný prínos Bakošovej publikácie.

Hlavným podnetom vzniku Bakošových úvah sú práce na dejinách slovenskej literatúry. S tým sú spojené otázky, ako je zmysel a zákonitosti literárneho vývinu, pokrokovosť a umelecká hodnota literárneho diela, tradícia a novátorstvo, vzťahy literárnohistorického a literárnokritického prístupu k dielu a pod. Ide teda o poznávanie javov

¹ Mikuláš Bakoš, *Literatúra a nadstavba*. Metodologické štúdie k dejinám slovenskej literatúry, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1960, strán 312, cena viaz. Kčs 26,40.